

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 10

KAYSERİ - 1998

YAYIN KOMİSYONU

Prof.Dr. Cihat TUNÇ
Prof.Dr. Celal KIRCA
Prof.Dr. Harun GÜNGÖR

SAHİBİ

Prof.Dr. Ali TOKSARI

MESUL MÜDÜRÜ

Prof.Dr. Celal KIRCA

NOT: E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi yayın kuralı gereği, dergide yer alan yazılar, telif, tercüme ve kitap tanıtımı sıralamasına ve bu sıralamanın her birinde ünvanlar esas alınarak yazarların soyadlarına göre dizilmiştir.

Makalelerin İlmî Sorumluluğu Yazarlarına Aittir.

Erciyes Üniversitesi Matbaası

KAYSERİ - 1998

ABDULLAH b. ZÜBEYR'İN HALİFELİĞİ VE KURDUĞU DEVLET

Yrd.Doç.Dr. A. Vehbi ECER*

Neden Abdullah b. Zübeyr ve Devleti?

Genellikle tarih kitaplarımızda (661-750) tarihleri arasını kapsayan Emevîler döneminin olayları anlatılırken halifeler sıralamasında (period'unda) Abdullah b. Zübeyr'e ve O'nun devletine yer verilmediği görülür. Bu husus, o dönemin ilk kaynakları için mazur görülebilir. Zira ilk dönem İslâm Tarihçileri hem günümüz tarih metodolojisine ve tarafsızlığına sahip değildiler, hem de yaşadıkları zamanın otoritelerinin, devlet adamlarının maddi ve manevi baskılarını aşacak güçleri yoktur. Bu sebeple bu dönem içinde Abdullah b. Zübeyr halife sıralamalarının dışında tutulmuş, onun devleti devlet olarak özellikle ders kitaplarında yer almamıştır. Ancak bugün aynı hatanın tekrarlanması günümüz İslâm tarihçileri yönünden büyük bir eksiklik olarak görülebilir. Zira Abdullah b. Zübeyr'in biraz sonra ele alacağımız 9 (dokuz yıllık) iktidarı vatan, halk ve buyurma gücüne sahip otoritenin bulunduğu, o günün meşruiyet alâmeti olan bey'at alınması ve adına hutbe okutulması gibi unsurları taşıması nedeniyle bir müstakil devlet olma niteliklerini taşımaktadır. Abdullah b. Zübeyr de bu devletin başkanı, bu topluluğun başında bulunan halifedir.

Abdullah b. Zübeyr Kimdir?

Abdullah b. Zübeyr, sekiz yaşında müslüman olan, Peygamberin bütün savaşlarına katılarak kahramanlıklar gösteren, sağlığında cennetlik olduğu¹ bildirilen on kişiden biri olan Zübeyr b. Avvam'ın² (öl. H/36-M/) oğludur.

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi

- 1- Cennetlik oldukları mücdelenen (Aşere-i Mübeşşere)ler şunlardır: 1) Hz. Ebubekir, 2) Hz. Ömer, 3) Hz. Osman, 4) Hz. Ali, 5) Talha, 6) Zübeyr b. Avvam, 7) Abdurrahman b. Avf, 8) Sa'd b. Ebi Vakkas, 9) Said b. Zeyd, 10) Ebu Ubeyde b. el-Cerrah.
- 2- Zübeyr b. Avvam'la ilgili kısa bilgi için bkz: M.Kemal Atik ve Arkadaşları, *Sahâbîler Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, 477-480.

Annesi Hz. Ebubekir'in kızı **Esmâ bint Ebu Bekir** (öl. H/73-M/692)'dir³. Medine'de doğan ilk müslüman erkek çocuk diye bilinen Abdullah b. Zübeyr hicret yılı olan 622 yılında doğdu. H/14-M/635 yılında 14 yaşındayken babasıyla birlikte **Yermük Savaşı**'na katıldı. Daha sonra Amr b. As'ın ordusuna katılmak üzere Mısır'a gitti. Mısır'ın müslümanlar tarafından fethi sırasında bütün askerî harekâta katıldı. Halife Hz. Osman döneminde Mısır Valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'le bazı savaşlarda bulundu. Daha sonraları Kûfe Valisi **Said b. As**'ın 650 yılında Taberistan ve Cürcan'a yaptığı sefere katıldı⁴. Hafız-ı Kur'an olması sebebiyle Halife Hz. Osman'ın Kur'an nüshalarının çoğaltılması için kurduğu dört kişilik komisyona üye olarak atandı. Gene Halife Osman'ın isyancılara karşı korunması için büyük gayret sarfetti. Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra Hz. Ali'nin muhalifleri arasında yer aldı. Hz. Aişe'nin yanında toplananlarla birlikte Basra'ya gitti. **Cemel Savaşı**'nda (H/36-M/656) Hz. Aişe'nin piyade askerlerine komutanlık ve imamlık yaptı. Bu savaşta teyzesi Hz. Aişe'nin devesinin önünde kahramanca savaştı. Hz. Ali'nin savaşı kazanması üzerine Hz. Aişe'yle birlikte Medine'ye döndü. Halife **Muaviye b. Ebî Süfyan** döneminde (H/41-60, M/661-680) açıktan hiçbir siyasi faaliyette bulunmadı. Ancak Muaviye'nin oğlu Yezid b. Muaviye'yi yerine sağlığında veliahd tayin ve ileri gelenlere sağlığında bey'at ettirmeyi istemesi üzerine **Hz. Hüseyin, Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Ebî Bekir** ile birlikte ona karşı çıktı. Muaviye'nin konuşma ve anlaşma çabalarına karşılık vermedi⁵.

Bütün bu başarılı çalışmaları ve Hz. Peygambere yakın bir aileye mensubiyeti⁶, iyi bir savaşçı ve komutan oluşu onda bir devlet başkanı olabileceği inanç ve hevesini körtükledi. H/35-M/656 yılında Halife Hz. Osman'ın şehid edilmeden az önce Abdullah b. Zübeyr'i kendi evine emir tayin etmesi onun hilafete tayin oluşunun kendisi tarafından meşruiyet sebebi gibi görüldü. Çağdaş bir yazarın ifadesine göre: "Hz. Osman'ın diğer arkadaşlarını bırakıp onu halef bırakması onun yeterliliğine... delâlet

3- Bkz: Ali Yardım, "Esmâ bint Ebu Bekir es-Sıddik", **TDVİA**, XI, 402-404; Zehebî, **A'lâm ün-Nübelâ**, Beyrut, 1985, II, 287-296; İbn Hacer el-Askalanî, **el-İsabe fi Temyiz is-Sahabe**, Kahire, 1970, IV, 229-230; Ömer Rıza Kehhale, **A'lâm ün-Nisa**, Beyrut, 1984, I, 47-53.

4- Bkz: İbn ül-Esir, **el-Kamil fi't-Tarih**, Beyrut, 1965, III, 109-110.

5- Abdullah b. Zübeyr'in kısa hayatı için bakınız: M. Seligsohn, "Abd'ullah b. el-Zubayr", **İA**, I, 44-46; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvam", **TDVİA**, I, 145-146; Atık ve Arkadaşları, 54-56.

6- İrfan Aycan, **Hicri İlk Üç Asırda Zübeyrî Ailesinin Siyasî ve İlmî Hayattaki Yeri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, 1984.

ediyordu⁷". Çünkü, Hz. Muhammed'in son hastalığında namazı kaldırmak için Hz. Ebubekir'i tayin etmesinin bazı müslümanlar tarafından hilâfetin ona verilmesi için delil sayıldığı bilinmekteydi. İşte bu inanç ve sebeplerden dolayı Abdullah b. Zübeyr önce Hz. Ali'ye karşı oldu. Ancak hem imkân ve fırsat bulamaması hem de Hz. Ali'nin ona karşı uyguladığı yumuşak ve akılcı politika karşısında suskun kaldı. Ancak Muaviye'nin, oğlu Yezid'i sağlığında veliahd olarak atamaya teşebbüsü Abdullah b. Zübeyr'in eskidenberi gönlünden geçirdiği halife olma arzusunun ortaya çıkmasına fırsat verdi⁸.

Abdullah b. Zübeyr'in Halifelğine Doğru

Zamanının dahî insanlarından biri olarak bilinen **Mugîre b. Şu'be**⁹ ilk defa Halife Muaviye'ye oğlu Yezid'i kendi yerine veliahd yapmasını tavsiye etti. Valisi bulunduğu Kûfe halkını bu konuda hazırlamaya girişti ve halktan bazıları Yezid'e biat ettiklerini bildirdiler. Mugîre b. Şu'be Kûfelilerden on kişilik bir heyeti Yezid'e biatın uygunluğunu ve onun veliahd tayin edilmesini istediklerini bildirmek üzere gönderdi. Muaviye bu teklife sıcak baktı, cesaret kazandı, Medine Valisi Mervan b. Hakem'e haber gönderdi ve mektup yazdı. Mervan b. Hakem'in Halifenin kararını halka açıklaması üzerine tartışmalar çıktı. **Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr** Muaviye'nin karar ve arzusuna itiraz ederek karşı olduklarını açıkca ifade ettiler¹⁰. Böylece halkın saygı duyduğu ve içlerinde Abdullah b. Zübeyr'in de bulunduğu Yezid'e biati kabul etmeyen bir gurup oluştu. Muaviye bu Abdullah b. Zübeyr, Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer'le bir arada görüşti, onları tehdit etti ve onlardan bey'at aldı¹¹. Ölmeden önce oğlu Yezid'e bir vasiyet-name bıraktı ve burada düşmanlarına karşı takınması gereken tavrı anlattı. Muaviye'nin ölümünden (H/60-M/680) sonra başa geçen Yezid'e yukarıda adı geçen üç kişiden başka bütün halk biat ettiler. Yezid o zamanki Medine Valisi Velid b. Utbe'ye mektup yazıp direnenlerden bey'at almasını emretti. Valinin rica ve teşebbüsü sonunda Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas biat ettiler. Abdullah b. Zübeyr

7- Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel- Sosyal İslam Tarihi* Çev: İ. Yiğit-S. Gümüş, İstanbul, 1985, II, 97.

8- Bilgi için bkz: Ramazan Hurç, *Abdullah İbn Zübeyr ve Zamanı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1991; Aycan, anılan tez; Muhammed Seyyid el-Vekil, *el-Emeviyyun Beyn eş-Şark v'el-Garb*, Beyrut, 1995, 355-391.

9- Atık ve Arkadaşları, 320-323.

10- Hakkı Dursun Yıldız (Koordinatör), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1986, II, 307-312; Hasan İbrahim Hasan, I, 357-360.

11- Hurç, 32-35.

direndi ve Mekke'ye sığınarak orada halkın kendisine itaat etmesi için propagandaya başladı. Hüseyin b. Ali de Mekke'ye gitti. Kûfeliler Hüseyin b. Ali'yi davet ettiler ve bu davete icabet eden Hz. Hüseyin Kerbelâ'da 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) günü şehid edildi. Böylece Abdullah b. Zübeyr'in kendi karşısında kuvvetli bir rakip olarak gördüğü Hüseyin b. Ali de ortadan kalktı. Ancak halife Müslim b. Ukbe komutasında bir orduyu Mekke'ye yolladı. Bu olaylar sırasında Abdullah b. Zübeyr Mekke halkını kendine bey'ata çağırmış ve Mekke halkı da ona bey'at etmişti. Mekke'yi savunmak için hemen bir ordu hazırlayan Abdullah b. Zübeyr, Mekke halkının tam desteğine sahip oldu. Mekke'yi kuşatmak için görevlendirilen ordunun komutanı **Müslim b. Ukbe** yolda ölünce onun yerine Husayn b. Numeyr geçti. Bu kişi Mekke'yi kuşattı (24 Eylül 683), Abdullah b. Zübeyr'in askerleriyle şiddetli çarpışmalara girişti. Mekke'yi **mancınık**'la dövdü. Attırdığı yağlı paçavralarla Kâbe'nin yanmasına da sebep oldu¹². Ancak halife Yezid b. Muaviye'nin ölüm haberini alınca kuşatmayı kaldırdı, askerlerini geri çekti, ama Kâbeye de büyük zararlar verdi. Abdullah b. Zübeyr böylece gücünü ve ününü İslâm dünyasına duyurdu.

Abdullah b. Zübeyr'in Halifeliğini İlânı

Yezid b. Muaviye'nin ölümünden sonra Abdullah b. Zübeyr (H/64-M/684) halifeliğini resmen ilân etti ve **Emîr el-Mu'minin** (Müminlerin Emiri) ünvanı ile anılmaya başlandı. Kısa bir süre içinde **Basra, Kûfe, Medine, Mısır, Yemen ve Horasan** halkı Abdullah b. Zübeyr'e biat ettiklerini, bağlılıklarını bildirdiler¹³. Böylece o günkü İslâm dünyasında "Suriye'den başka ona biat etmeyen bölge kalmadı"¹⁴. Cumaları hutbelerde ismi okunan Abdullah b. Zübeyr Mekke'de Cuma namazlarını bizzat kıldırdı.

Çağdaş İslâm Tarihçilerinden Hasan İbrahim Hasan, Abdullah b. Zübeyr'in bu büyük sonuca varışını şöyle anlatır¹⁵:

12- Adnan Demircan, **İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi**, İstanbul, 1996, 313-316; Yabancı yazarlardan Prof. Dr. Philip K. Hitti yanma olayını şöyle anlatır: "*Onun mancınıkları, İbn üz-Zübeyr'in sığındığı her türlü tecavüzden masun topraklardaki Mescid ül-Haram üzerine yağmur gibi taş yağdırdı. Muhasara esnasında Kâbe binası ateş aldı ve temellerine kadar yandı. Hacer ül-Esved üç parçaya ayrılacak şekilde çatladı ve Beytullah matem ve yas tutan bir kadının tırmık içindeki göğsü manzarasına döndü.*" Bkz: Philip K. Hitti, **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi**, Çev: S. Tuğ, İstanbul, 1980, II, 305.

13- Hurç, 54.

14- Yıldız, II, 336.

15- Hasan İbrahim Hasan, II, 101.

"Abdullah b. Zübeyr, Yezid'in valilerine karşı Medine halkını tahrik etmeyi başardı, nihayet Medineliler ayaklanıp valiyi kovdular (H/63)... Yezid b. Muaviye öldü. Emeviler bizzat kendi içlerinde ayrılığa düştüler. Nerede ise hilafet ellerinden çıkacak duruma geldi. II. Muaviye'nin ölümünden sonra Irak, Hicaz, Mısır ve Yemen'de İbn Zübeyr'in davetinin boyutları genişledi. Şam halkından bir gurup da ona katıldılar. Muhammed b. Hanefiye ve Abdullah b. Abbas hariç ¹⁶ Mekke ve Medine halkı onun etrafında toplandı... Küfe halkı Abdullah'a tabî olduğu gibi, Basra'da da Seleme b. Hanzala et-Temimi halkı ona (Abdullah b. Zübeyr'e) biata davet etti. Müteakiben... diğer Irak halkı da... İbu Zübeyr'e tabî oldu."

Böylece sahabe, tabiun ve diğerlerinin otorite olarak Abdullah b. Zübeyr'i kabul ettikleri, geniş ve sınırları belli topraklar üzerinde oturulan bir devlet oluşmuş oldu. Bu devletin adına Abdullah b. Zübeyr Devleti ve onun başında Müminlerin Emiri olarak kabullenilen Abdullah b. Zübeyr'in de devlet başkanı diyoruz.

Abdullah b. Zübeyr Devleti

Halkı, sınırları belli bir toprağı, bey'at almış bir devlet başkanının bulunduğu görülen Abdullah b. Zübeyr Devleti'ni kurulduğu andan itibaren bazı problemler ve güçlükler beklemekte idi. Yezid b. Muaviye'nin ölümünden sonra (H/63-M/684) başa geçen II. Muaviye'nin birkaç aylık iktidarı döneminde Abdullah b. Zübeyr'in güçlendiği görülmektedir. Ancak II. Muaviye'nin ölümünden sonra başa geçen Mervan b. Hakem (H/64-65-M/684-685) ile birlikte Emevî iktidarının Süfyaniler dönemi sona erdi ve Mervaniler dönemi başladı. Şam'da otoritesini sağladı ve Mısır'ı kendine bağladı, H/65-M/685 yılında Mervan'ı veliyaht tayin ettiği için hilafet makamına oturdu. İktidarda kaldığı yirmi yıllık (H65-86-M/685-705) süre içinde Abdullah b. Zübeyr'i en çok meşgul eden kişi oldu¹⁷. Ancak Abdülmelik b. Mervan'ı güçlendiren ve Abdullah b. Zübeyr'i uğraştıran Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sakafi'nin isyanı tehlike yönünden ön sırayı aldı.

Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sakafi Halife Hz. Ömer döneminde Köprü Savaşı (H/13-M/634) komutanlarından Ebu Ubeyd es-Sakafi'nin¹⁸ oğludur. H/64-M/686 yılındaki Mekke'nin kuşatılması

16- Bu ikisi Haşimoğulları'nın hilafete Abdullah b. Zübeyr'den daha çok hak sahibi olduklarına inanıyorlardı.

17- Celaleddin es-Suyutî, Tarih ül-Hülefa, Mekke, ?, 234-245.

18- Ebu Ubeyd üs-Sakafi ve Köprü Savaşı için bkz: Asri Çubukçu, "Ebu Ubeyd es-Sakafi", TDVİA, X, 249; Ahmet Vehbi Ecer, İslâm Tarihi Dersleri-II, Kayseri,

olayında Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer aldı ve Mekke'yi kahramanca savundu. H/64-M/684 yılının Mayıs ayında şifelerin çoğunlukta olduğu Kûfe'ye gitti. Orada kendisinin Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'nin¹⁹ veziri olduğunu ve Hz. Hüseyin'in öcünün alınması ile görevlendirildiğini ilân etti. **Muhammed el-Hanefiyye** ise kendisine soranlara Hz. Hüseyin'in öcünün alınması iddiasıyla ortaya çıkan harekete karşı olmadığını imâ etti. Muhtar gün geçtikçe taraftar topladı, güçlendi, Abdullah b. Zübeyr'in Musul Valisi **Muhammed b. Eş'as** da Muhtar'a bey'at etti. Böylece İslâm dünyası üçe bölündü (H/66-M/685). **Mekke, Medine, Hicaz, Yemen ve Basra'da** Abdullah b. Zübeyr, **Şam ve Mısır'da** Abdulmelik b. Mervan, **Kûfe ve Musul'da** Muhtar b. Ebu Ubeyd hilafetlerini sürdürmeye başladılar²⁰.

Abdullah b. Zübeyr öncelikle Muhtar'ı tehlikeli bulduğu için onu ortadan kaldırmaya karar verdi. Kardeşi Mus'ab'ı Basra valisi olarak atadı (H/67-M/686) ve Muhtar'la mücadeleye memur etti. **Mus'ab** Basra halkının büyük bir çoğunluğu tarafından bir kurtarıcı gibi karşılandı. Muhtar'ın zulmünden kaçanlar da Basra'da toplandılar. Böylece kendisini daha da güçlenmiş hisseden Mus'ab Kûfe'de bulunan Muhtar'a savaş açtı ve Kûfe'ye yürüdü. Kûfe ile Basra arasında savaşa tutuşan ordulardan Muhtar'ın ordusu tutunamadı ve Kûfe'ye çekilmek zorunda kaldı. Mus'ab'ın ordusu ise çok fazla zorlanmadan Kûfe'ye girdi. Muhtar kendisine bağlı altı bin kişiyle saraya kapanarak savunmaya geçti. Kuşatma ve savunma dört ay devam etti. Sonunda bir huruc (çıkış) hareketiyle kuşatmadan kurtulmak istedi. Korkusuzca savaşmasına rağmen öldürüldü (H/67-M/687). Böylece birkaç yıldanberi problem olan Muhtar ve galesi ortadan kaldırıldı²¹. Ancak bu savaştan sonra altı bin kişi de Muhtar'a bağlı olmaları sebebiyle acımasızca öldürüldü²². Böylece Abdullah b. Zübeyr bütün doğu eyaletlerine yeniden hakim oldu.

Muhtar'ın öldürülmesinden sonra Abdullah b. Zübeyr güçlendi. Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'ye kendisine biat etmesi için haber

1995, 95-97.

19- Bkz: Fr. Buhl, "Muhammed b. el-Hanafiya", İA, VIII, 478-479.

20- G. Levi Della Vida, "Muhtar" ile ilgili yazısında şöyle bir kayıt düşer: "*al-Muhtar, çok kısa bir zamanda Mezopotamya ve şark eyaletlerine hakimiyetini kabul ettirdi ve buralara valiler gönderdi, yalnız Basra dahil, cenub bölgesi İbn al-Zubayr'in elinde kalmış idi*", Bkz: G. Levi Della Vida, "Muhtar", İA, VIII, 513-515.

21- HAR Gibb, "Abd Allah b. Al-Zubayr", *Encyclopedia of Islam* (New Edition), Leiden, 1960, I, 54-55; İbn ül-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, Beyrut, 1965, IV, 168 vd.

22- Bunların iki bini arap asıllı idi, dört bini de arap olmayanlardandı. Bkz: Ebu Hanife ed-Dineverî, *el-Ahbar üt-Tivâl*, Kahire, 1960, 309.

gönderdi. Muhammed el-Hanefiyye önce **Mina**'ya sonra **Taif**'e çekildi. Emevî Halifesi Abdulmelik ile dostane ilişkiler kurdu ve siyasî faaliyetlerde bulunmadı²³ ve Abdullah b. Zübeyr için de bir tehlike durumuna girmedi.

Abdullah b. Zübeyr için en büyük tehlike hakimiyet alanını küçülttüğü için Emevî halifesi olarak Suriye'de iktidarını devam ettiren Abdulmelik b. Mervan (H/65-86-M/685-705) idi. Irak'ta Muhtar es-Sakafî ile yaptığı mücadele **Abdulmelik b. Mervan**'in işine yaradı. Abdullah b. Zübeyr'in Mus'ab b. Zübeyr komutasındaki ordusu hem Muhtar ve hem de Nafi b. Ezrak başkanlığındaki **Haricilerle** yaptıkları savaşlarda iyice yıprandı ve yoruldu²⁴. Bundan yararlanan Abdulmelik b. Mervan ilk defa 689 yılı yazında Mus'ab b. Zübeyr üzerine hareket etti ise de Amr b. Said'in isyan ettiği haberini alınca onun üzerine yürümek zorunda kaldı. Daha sonraki yıllarda, özellikle 691 yılı sonlarında Mus'ab b. Zübeyr'in ordusuyla savaşa tutuşan Abdulmelik b. Mervan, Mus'ab'ın bazı komutanlarını da elde etmesini becerdiği için üstünlük sağladı. Savaş sırasında Mus'ab'ın Iraklı askerleri ve komutanları savaşa katılmadılar, Mus'ab'ı yalnız bıraktılar. Kendisine bağlı askerlerle kahramanca savaşmasına rağmen kendisi canından oldu ve savaş Abdulmelik'in kesin zaferiyle sonuçlandı. Bu savaş sonucunda Kûfe ve Basra halkı da Abdulmelik'e biat ettiler. Horasan Valisi Abdullah b. Hazım'ın öldürülmesi sonucunda Horasan'ı da kaybeden Abdullah b. Zübeyr'in elinde 691 yılı sonlarında sadece Hicaz bölgesi kaldı. Ancak Abdulmelik b. Mervan hiç vakit kaybetmiyor ve elde ettiği başarılarla yetinmiyordu. **Haccac b. Yusuf es-Sakafî** komutasındaki iki bin kişilik bir orduyu Mekke üzerine gönderdi (Ocak/692). Haccac, Taif şehrine gelerek karargâh kurdu²⁵. Buradan süvari birlikleriyle Mekke'ye baskınlar yaptıysa da kuvvetlerinin azlığı sebebiyle kesin sonuç alamayacağını anladı.

23- Muhammed el-Hanefiyye daha sonra H/78-M/698 yılında Emevî Halifesini ziyaret ederek meşru halife olarak tanıdı. Daha sonra Medine'de H/81-M/700 yılında öldü. Bkz: Buhl, aynı yer; İsmet Parmaksızoğlu, "Muhammed b. el-Hanefiyye", **Türk Ansiklopedisi**, XXIV, 389-390; Hurç, 71-72.

24- Hz. Ali zamanında ortaya çıkan Haricî mezhebi mensupları başlangıçta Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer aldılar. Yezid b. Muaviye'nin ölümüne kadar Şam ordusuna karşı Abdullah b. Zübeyr ile birlikte savaşular. Daha sonra Abdullah b. Zübeyr'den ayrılan Hariciler yer yer başkaldırdılar, Abdullah b. Zübeyr en çok Haricilerin Ezarika kolu lideri Nafi b. Ezrak uğraştırdı. Nafi b. Ezrak Basra'yı işgal etti. Onun ölümünden sonra Ubeydullah b. Mahuz başkanlığındaki Hariciler Basra'dan çekilip Ehvaz'ın dağlık bölgesine çekilmeye mecbur oldular. Bkz: A. Vehbi Ecer, **İslam Tarihi-II**, Kayseri, 1995, 168-176; Abdülkahir el-Bağdadî, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, Çev: E.R. Fırlalı, İstanbul, 1979, 66-69; A.Vehbi Ecer-A.İhan-M.Öz, **İslam Mezhepleri Tarihi**, İzmir, 1977, 30-33; W. Montgomery, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, Çev: E.R.Fırlalı, Ankara, 1981, 44 vd.

25- İbn ül-Esir, IV, 349.

Abdalmelik'den yardımcı kuvvet istedi. Tarık b. Amr komutasında beş bin kişilik yardımcı kuvvet gelince Taif'den ayrılarak Mekke'nin güneybatısındaki **Ebu Kubeys** dağına karargâh kurdu²⁶. 1 Zilhicce 74 (M/24 Nisan 692) günü Haccac ile Tarık b. Amr kuvvetleri Mekke önünde birleştiler. Haccac, askerleriyle birlikte hacetmek istediğini Abdullah b. Zübeyr'e bildirdi. Ancak o, onları Mekke'ye sokmayacağını ilân etti. Buna kızan Haccac, mancınıklarla şehri taşa tuttu. Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, hac ibadeti yapılırken taşlamayı durdurmasını istedi, Haccac da bu isteğe uyararak Zilhicce'nin onuna kadar hücumu durdurdu. Ancak dışardan Mekke'ye hac için gelen bazı hacılar memleketlerine dönmeyerek Abdullah b. Zübeyr'in emrine girdiler, Mekke'de kaldılar. Ancak Haccac'ın kuşatması çok sıkı olduğu için Mekke'de yiyecek sıkıntısı başladı. Bir tarihcimizin tesbitine göre: "zor durumda kalan kuşatma altındaki müslümanlar birçok hayvanların, hatta hakaret maksadıyla mancınık'la atılan bir köpeği bile²⁷" yemek zorunda kalmışlar. Haccac, Mekke'ye hücumlarının şiddetini artırmış, Mekkelileri taş yağmuruna tutmuştu. Burada Kâbe de tahribat görmüştü²⁸. Kuşatmanın altıncı ayında yiyecek bulamayan büyük bir gurup Mekke'yi terkederek Haccac'ın tarafına geçmek zorunda kalmıştı. Hatta Abdullah b. Zübeyr'in çocukları bile babalarını terketmek durumunda oldular. Herkesin kendisini terketmesi üzerine annesi Esmâ bint Ebubekir'in görüşünü alan Abdullah b. Zübeyr savaştan başka çıkar yol kalmadığı inancıyla savunmaya devam etti. Yetmiş iki yaşında olmasına rağmen kendisine bağlı birkaç kişiyle şehri terkederek hücumu geçti ve 14 Cemaziyelevvel'in 73. günü (1 Ekim 692) hayatını kaybetti. Haccac, Abdullah b. Zübeyr'in başını kestirerek Abdalmelik b. Mervan'a gönderdi. Cesedini de bir süre darağacına astırdı. Annesinin ricası üzerine defnine izin verildi. Böylece 9 yılı aşkın zaman İslâm dünyasının yarıya yakın kesimine hakim olan Abdullah b. Zübeyr Devleti sona erdi²⁹.

Abdullah b. Zübeyr Devleti'nin Yıkılış Sebepleri

Abdullah b. Zübeyr'in dinine bağlı, takva sahibi ve kahraman oluşu, Yezid b. Muaviye gibi ahlakî zafiyet içinde bulunan bir kişi karşısında halkın tercihini sağlaması tabiidir. Bu kişisel özellik yanında Muaviye'den sonra meydana gelen, hilafetin şûra ve seçim dışında saltanata dönüştürülmesi, Peygamberin torunu Hz. Hüseyin'in şehid edilmesi, Emevî valilerinin halka adaletsiz ve şiddetli davranmaları... gibi olay ve sebepler Abdullah b.

26- İbn ül-Esir, IV, 350.

27- Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr", TDVİA, II, 145-146; Ayrıca bkz: İbn ül-Esir, IV, 352.

28- İbn ül-Esir, IV, 351.

29- İbn ül-Esir, IV, 358.

Zübeyr'in şansını artırdı³⁰. Dönemindeki İslâm topraklarının ve müslüman halkının büyük bir çoğunluğunu kendine bağladı. Kendine mahsus bir devlet kurdu. Bey'at aldı, valiler tayin etti, adına hutbe okuttu, Suriye dışında her tarafı buyruğu altında topladı. Ancak önceki satırlarda anlattığımız gibi pek de uzun ömürlü olamayan bir devlet kurdu. Uzun ömürlü olamayışının, başka ifadeyle devletin çözülüş ve çöküş sebeplerinin birkaç maddede toplanabileceğini söyleyebiliriz:

a) Abdullah b. Zübeyr doğrudu, dindardı, cesurdu, yiğit idi³¹, ama bütün bu özelliklerinin yanında cömert olmayışı bir eksiklikti. Son derece cimri idi. Kardeşi Mus'ab b. Zübeyr, Irak'ın ileri gelenlerini, söz sahiplerini Abdullah'a getirdi, onları tanıttı ve onlara ikramda bulunmasını, para vermesini istedi. Abdullah b. Zübeyr ise: "Sen bana kendilerine Allah'ın malını vermem için Irak'ın kölelerini getirmişsin. Vallahi bunu yapmam" diye onların uzanan ellerini boş bıraktı. Oysa ki rakipleri bol bahşiş dağıtarak insanları kendilerine bağlıyorlardı.

b) Abdullah b. Zübeyr hilafetini ilân ettikten sonra Hicaz bölgesinden hiç ayrılmadı. Hicaz'a uzak bölgelerde bey'at alma işini valilere veya özel görevlilere bıraktı. Oysa ki Mısır, Irak, Horasan... gibi bölgelere bizzat kendisinin gidip bey'at alması, bölge halklarının onun etrafında kenetlenmesini sağlayacaktı. Ona güvenleri pekişecekti.

c) Abdullah b. Zübeyr'in siyasî anlamda en büyük rekibi Emevilerdi. Ancak şartlar bütün gücünü Emevilere yönlendirmesini engelledi. Zira o dönemde Şiiiler ve Hariciler de Abdullah b. Zübeyr'e karşı oldular. Ordusunu bu guruplar bilerek zayıflattı.

ç) Abdullah b. Zübeyr'in propagandasını yapanlar azdı. O günün propaganda araçları şairler, hatipler ve şiirleriydi. Bunlar ise kim bol para verirse, gönüllerini alırsa onlar için çalışırlardı. Abdullah b. Zübeyr'in cimriliği sebebiyle o dönemin şairleri onu yalnız bıraktılar. Kendilerine ve mensubu oldukları kabilelere bol bahşiş veren Emevilerin saflarında yer aldılar, Emeviler için çalıştılar³².

d) Abdullah b. Zübeyr'in (Muhtar'ın değer vermesine mukabil) Arap asıllı olmayan müslümanlara (mevaliye) değer vermeyişi de onun başarısızlık sebeplerinden biri olarak görülebilir diye düşünenler var³³.

30- Hasan İbrahim Hasan, II, 99.

31- Suyutî, 230-234; İbn ül-Esir, IV, 359-361.

32- Hasan İbrahim Hasan, II, 103-105.

33- Adnan Demircan, İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevali İlişkisi,

e) H/64-M/683 yılında Yezid b. Muaviye'nin komutanlarından Husayn b. Numayr'ın Mekke kuşatmasında (yaklaşık kırk gün) Kâbe bunası tahribat gördü ve Kâbe örtüsü parçalandı ve çıkan bir yangında da tamamen yandı. Hacer ül-Esved çatladı³⁴. Adeta tamir kabul etmez bir şekilde ağır hasar görmüştü. Ancak Kâbe'nin köklü bir tamirini, yıkılıp yeniden yapılmasını kimse onaylamıyordu. Halkta böyle bir işin günah olacağı fikri yaygındı ve genel inanca göre Kâbe'nin yıkılması halinde başlarına bir felâket gelebilirdi. Kimsenin çesaret edemediği ve onay vermediği Kâbe'nin yıkım işini Abdullah b. Zübeyr, eline kazmayı alarak başlattı. Yıkırttı, yeniden yaptırttı, Hacer ül-Esved'i de evinde sakladı, oğluna da yerine koydurttu. Bütün bu olaylar Abdullah b. Zübeyr aleyhine propaganda için kullanıldı, Kâbe ve Mekke'nin kudsîyetine el uzatan kişi olarak gösterildi, halkın ondan soğutulması için çalışıldı.

Bütün bu ve buna benzer sebeplerden dolayı Abdullah b. Zübeyr, kaynayan kazan görünümünde olan İslâm dünyasında birliği, merkezi otoriteyi koruyamadığı gibi, kendisine bağlı bölgeleri de bir bir kaybetti. Bir devlet hayatı için kısa, 9 yıllık bir sıkıntılı, mücadeleli geçen bir süre içinde kendisine bağlananlara gelecek ümidi bırakmadan dönemini kapattı.

SONUÇ

Sonuç olarak Abdullah b. Zübeyr'in meşru bir devlet başkanı (Halife) ve onun kurduğu (kısa da olsa) devletin meşru bir devlet olduğunu kabul ve ilân etmek mecburiyetindeyiz. Tarihî zincir (kronoloji) içinde halifeler sıralamasında (period'unda) Abdullah b. Zübeyr'e de yer ayırma durumunda olmalıyız. Zira Abdullah b. Zübeyr'e Yezid b. Muaviye ve onu izleyen halifelerden daha çok ve büyük beldeler bağlanmış, daha çok insanlar bey'at etmişlerdir. Abdullah b. Zübeyr, kendisine bey'at eden insanların beldelerine valiler tayin etmiş, beldelerde adına hutbe okutmuş, para bastırmış³⁵, müminlerin emiri (halife) olduğunu açıktan ilân etmiştir. Bir devlet hayatı için kısa da olsa, meşru sayılması gereken bir devlet kurmuş, bir devlet başkanlığı yapmıştır. O halde yazacağımız ders kitaplarında ve o dönemle ilgili yapacağımız araştırmalarda Abdullah b. Zübeyr'e ve onun devletine meşru bir devlet ve meşru bir devlet başkanı (halife) olarak yer ayırmalıyız.

İstanbul, 1996, 169.

34- H. Lammens, "Mekke", İA, VII, 636 vd.

35- Hurç, 92.